

ISTRA OD SREDE 13. DO ZAČETKA 19. STOLETJA V LUČI GOSPODARSKOZGODOVINSKE LITERATURE: REZULTATI IN PERSPEKTIVE

Darko DAROVEC

ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18, e-mail: darovec@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava poglavitno literaturo o gospodarskozgodovinskih študijah Istre. Obdobje deli na dva glavna dela, in sicer na obdobje od srede 13. do srede 16. stoletja in od srede 16. do začetka 19. stoletja. Za prvo obdobje so značilna razmeroma ugodna gospodarska gibanja v primerjavi s soslednjimi, tako italijanskimi kot zalednimi današnjimi slovenskimi in hrvaškimi deželami, za drugo obdobje pa je značilna stagnacija in celo upad gospodarskega razvoja. Nekoliko več pozornosti je namenjeno 18. stoletju, ki je kljub najboljšeznemu zgodovinskemu gradivu v obravnavanem kontekstu najmanj preučeno.

Poleg poglavitne literature avtor izpostavlja tudi nekatere vsebinske in metodološke probleme, od navajanja glavnih gospodarskih panog do ugotavljanja pomena demografskih, etničnih in obče političnih dogajanj, ki so sooblikovali ekonomsko strukturo istrske družbe.

Ključne besede: gospodarska zgodovina, historiografija, Istra, Trst

UVOD

Obravnavano obdobje v zgodovini istrskega polotoka nedvomno lahko delimo vsaj na dva poglavitna dela:

1. obdobje od 13. do srede 16. stoletja in
2. od srede 16. do začetka 19. stoletja.

Izbor zlasti konca obravnavanega obdobja je morda navidez presenetljiv, saj običajno zgodovinarji periodizirajo istrsko zgodovino s propadom Beneške republike, toda ker se je večina družbeno-gospodarskih odnosov v osnovi ohranila oziroma se je zrcalila še v čas do takomenovanega drugega avstrijskega obdobja v Istri (1813), je taka izbira razumljiva. Začetek obravnavanega obdobja pa je morda manj vezan na beneško postopno zasedbo poglavitnih istrskih krajev kot na kvalitativno in kvantitativno ohranjene zgodovinske vire.

Za periodizacijo znotraj izbrane tematike je značilno, da je prvo obdobje zaznamovano z razmeroma ugodno gospodarsko konjunkturo v primerjavi s soslednjimi tako italijanskimi kot zalednimi današnjimi slovenskimi in hrvaškimi deželami, za drugo obdobje pa je značilna prejšnja stagnacija celo upad gospodarskega razvoja, zlasti v primerjavi s soslednjimi kraji, na prvem mestu s Trstom.

OBDOBJE OD 13. DO SREDE 16. STOLETJA

V primerjavi s politično se z gospodarsko zgodovino Istre ukvarja precej manj avtorjev. Med slednjimi lahko celo rečemo, da vsaj za srednjeveško zgodovino do 16. stoletja s tehtnimi zgodovinskimi študijami prednjačijo slovenski in hrvaški zgodovinarji pred italijanskimi, ki so več pozornosti posvečali političnim in kulturnim dogodkom, medtem ko izpod peres zgodovinarjev drugih nacionalnosti, ki so se razmeroma mnogo ukvarjali z beneško gospodarsko zgodovino (npr. Lane, 1969; Puljan, 1971), z izjemo Hocqueta (1979), ki je med drugim vzel pod drobnogled tudi piransko solno proizvodnjo in trgovino, težko zasledimo že samo omembo Istre, kaj šele da bi se ti avtorji spuščali v kake podrobnejše gospodarske raziskave.

Nekatera poglavja splošne srednjeveške gospodarske zgodovine Istre daje Zgodovina narodov Jugoslavije in zbornik Slovensko primorje in Istra (1953), med splošna bibliografska pomagala pa lahko štejemo zbirko bibliografije objavljenih virov in literature za zgodovino Istre (Prilozi, 1977-1981), podrobneje se z gospodarskozgodovinskimi deli vendar za vso Jugoslavijo ukvarja Bibliografija o ekonomski zgodovini Jugoslavije (1978), koristne navedbe za Istro in Trst pa najdemo tudi v

bibliografiji, ki naj bi se po naslovu sodeč ukvarjala bolj s cerkveno zgodovino (Zovatto - Passolunghi, 1978).

Zgodovino trgovine in prometa je uspešno obdelal Ferdo Gestrin,¹ ki pogosto obravnava tudi vprašanja proizvodnje. Z gospodarskimi vprašanji se je precej ukvarjal tudi Miroslav Pahor, zlasti za piransko območje, kjer izstopa njegova disertacija, ki poleg družbenih nasprotij in gibanj predstavlja tudi tedanje gospodarstvo Pirana in njegove okolice. Posebno pozornost neagrarnemu gospodarstvu Pirana v srednjem veku je posvetila Darja Mihelič (1985), ki izredno dosledno in na podlagi številnega izvirnega gradiva razčleni celotno podobo neagrarnega gospodarstva v nekem istrskem mestu v šestdesetletnem obdobju. Podaja pa tudi obsežno bibliografijo k posameznim obravnavanim temam.

Med neagrarne dejavnosti prištevamo tudi ribištvo, ki se s svojo zgodovino v Istri lahko ponaša z razmeroma dolgo tradicijo, v novejšem času pa sta ji posvetila največ razprav J. Basioli in N. Čolak. Zato pa so bile razen omenjenega dela Miheličeve precej zapostavljene raziskave obrti v Slovenski Istri. Ob pomanjkanju del te vrste lahko mednje uvrstimo razpravo Ercega (1976) in celo delo Müllnerja (1909), ki se dotika kovinarske obrti v Istri. V zadnjem času pa je o tej temi izšla še primerjalna razprava Miheličeve (1993), ki ga dopolnjuje prispevek iste avtorice v tej publikaciji.

O zgodovini pridobivanja soli v piranskih solinah je že v prejšnjem stoletju pisal E. Nicolich, o tržaških solinah D. Rossetti, o koprskih in miljskih pa E. Gerosa. Miroslav Pahor (1957) je k tej problematiki pristopil tudi z vidika določil srednjeveških mestnih statotov, Miheličeva raziskuje začetke piranskega (1996), Ivan Erceg pa vzhodnojadranskega solarstva (1995). V širšem zgodovinsko problemskem pogledu, ki kronološko že posega v drugi del pričujoče razprave, je žveljske soline obdelal M. Bertosa (1976), medtem ko je Danilo Klen (1966) soline na vzhodni istrski obali predstavil v korelaciji z vzgajanjem riža, Salvator Žitko (1979) pa v zvezi s tihotapstvom.

Posebnosti tehnike agrarnih panog na obravnavanem območju nekoliko podrobneje predstavlja Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, v agrarno zgodovino pa sta poleg Miheličeve (1984) posegla še Ema Umek in Sergij Vilfan² (1957). Slednji z odlično študijo osvetljuje še solno in drugo trgovino s Kranjsko (1962, 1963) ter z ostalimi avstrijskimi in ogrskimi deželami (1983), tem povezavam in vzpostavljenim odnosom pa je namenjena tudi njegova študija o denarnih sistemih (1987). Z zgodovino denarnega poslovanja v istrski preteklosti pa se podrobneje ukvarja še Janez Peršič.

Brez del o meroslovju pa bi si le težko predstavljali kompleksno obravnavo gospodarskega stanja v pretek-

losti na določenem ozemlju. Prvi kompleksnejši poskus ugotavljanja in primerjanja vrednosti določenih merskih enot je podal Benussi (1928). Precej bolj poglobljeno pa se je s temi vprašanji ukvarjal Zlatko Herkov, medtem ko je posebnosti slovenskega dela Istre v že navedenem (1985) ter v drugih delih (1989) podala Darja Mihelič. Oba pa navajata še druga upoštevanja vredna dela.

PREGLED LITERATURE ZA OBDOBJE 17. IN 18. STOLETJA

Danilo Klen se odlikuje še po drugih gospodarsko-zgodovinskih razpravah, ki posegajo v obdobje do konca 18. stoletja. Nedvomno temeljno je njegovo delo o istrski lesni proizvodnji in obveznih prevozih lesa (carratada) za potrebe Beneške republike (1963), k osvetlitvi gospodarstva na podeželju pa je prispeval še z objavami nekaterih urbarjev, ki jih je vselej pospremil s tehničnimi spremnimi študijami. S temi deli dopolnjuje tudi Kosovo izdajo urbarjev Slovenskega primorja (1954). Poleg temeljite študije specifičnega, ekonomsko in družbeno pa ne nepomembnega marginalnega sloja ljudi - galjotov, ki je izšla tudi kot samostojna publikacija, v kateri je zbrana Klenova obsežna bibliografija (1986), pa mu gre priznati vso subtilnost v zaznavanju občje istrske realnosti, kot jo je nakazal v razpravi o družbeno-ekonomskih odnosih med »navadnim«³ ljudstvom in meščani (1977) in s tem poudaril temeljno metodološko vzporednico med preučevanjem pravnih odnosov, gospodarske zgodovine ter družbene slojevitosti.

Marginalci pa so v ospredju pozornosti še pri drugem osrednjem hrvaškem zgodovinarju Istre, Miroslavu Bertosi, ki v monografski študiji razdela vzroke in posledice za nastanek razbojništva v Istri v 17. in 18. stoletju. Pri specifično gospodarskih temah se odlikuje še z analizo gospodarskih posledic uskoške vojne v začetku 17. stoletja.

Sicer pa je splošna gospodarska slika 17. in 18. stoletja v Istri, zlasti v primerjavi s predhodnim obdobjem, sila slabo obdelana. Kompleksnejša gospodarsko-zgodovinska dela, ki obravnavajo 18. stoletje in pri-⁴našajo zanimive ter uporabne podatke tudi za Istro, so namreč Tamaro (1924), Erceg (1970, 1976, 1977), Gestrin (1972) in drugi posvetili habsburškemu Trstu, pa tudi Reki in Bakru. Omeniti velja analizo trgovskega prometa v Trstu v letih 1759/60 (Gestrin, Mihelič, 1990), ki pa je kljub ustreznemu predgovoru omejena na kratko obdobje.

Nekatere istrske gospodarske panoge v 18. stoletju so bile sicer parcialno predstavljene, na primer v razpravi Alda Cherinija o ribištvu (1970), Miroslava Bertose

1 Prim. še Bibliografijo Ferda Gestrina v Zgodovinski časopis (1976), 30, 3-4, 263-268 in Zgodovinski časopis (1996), 50, 3, 333-339.

2 Prim. še Bibliografijo Sergija Vilfana v Zgodovinski časopis, 43, 1989, 1.

o vzgoji tobaka (1988), Pavanija (1890) in Ribariča (1953) o proizvodnji svile, Miheličeve, Bonina (1989) in Darovca (1995) o vinogradništvu in vinarstvu. Pri razpravi slednjega je značilno, da je za raziskavo uporabil davčne predpise in popise. Na ta metodološki pristop je med drugim opozoril Hocquet v že omenjenem delu, ki je kot odlični vir za preučevanje gospodarske zgodovine izpostavil ravno strukturo beneške davčne politike, kar je že leta 1961 predstavil tudi Cherini.

Vrzel v istrski gospodarski zgodovini opaža tudi Elio Apih v svojem prispevku k istrski agrarni zgodovini (1973), ko ugotavlja pomen zgodovine odnosa med človekom in obdelano zemljo. Kljub temu pa dodaja, da je tudi Combijeva obsežna bibliografija (1864) premogla le dvanajst referenc pod geslom "agricoltura".

Pomembno dimenzijo gospodarske strukture odkriva tudi pred kratkim objavljeni prispevek Marina Manina o gospodarsko-socialnih odnosih in demografskih spremembah v Istri 18. stoletja (1994), ki, potem ko oriše poglavitne ugotovitve gospodarske zgodovine, na primeru Kaštela (Castel Venere) metodološko povsem upravičeno potegne korelacijo med obravnavanimi kategorijami družbenega življenja. Področje vpliva demografskih sprememb na razvoj gospodarstva in obratno je za gospodarskozgodovinske raziskave nadvse pomembno, zato lahko pritegnejo našo pozornost tudi dela Marina Budičina o demografskem stanju Novigrada (1989) in Vrsarja (1988), Poreča in okolice pa se je lotil Egidio Ivetic (1991), ki je v svojem najnovjšem monografskem delu (1997) za celotno Istro tudi metodološko odlično prikazal medsebojno odvisnost demografskih in gospodarskih gibanj. Sicer pa so na tem področju ledino orali Bernardo Benussi (1910), Giovanni Netto (1975), Ivan Erceg (1980, 1981, 1986), za avstrijski del oziroma pazinsko grofijo pa Camillo De Franceschi (1964).

Nekakšno sintezo istrskega gospodarskega ustroja 18. stoletja s posebnim poudarkom na proizvodnji oljčnega olja je sicer podal Giovanni Zalin (1976). V njej se avtor ne pogloblja le v problematiko proizvodnje oljčnega olja, temveč posega praktično na vsa področja gospodarskega življenja v obravnavanem obdobju, nakaže nekaj novih metodoloških prijemov, s statistiko in s pritegnitvijo še neobravnavanih virov iz beneškega državnega arhiva. Toda ravno preobsežnost izbrane tematike avtorja povrne na izhodiščne raziskave in ugotovitve zgodovinarjev gospodarstva Istre s konca prejšnjega in iz prve polovice tega stoletja.

Če se za obravnavano tematiko ozremo k starejšemu italijanskemu zgodovinopisju, ugotovimo, da so bile pravzaprav že v njem zajete poglavitne ugotovitve, ki so bile predmet nadaljnjih prikazov in razprav.

Prva v vrsti tehtnih razprav o istrskem gospodarstvu 18. stoletja je bila nedvomno Mortejanijeva (1881), na katero so se v naslednjem obdobju opirali tako Bernardo Benussi (1924, 361-390) kot Baccio Zilotto (1965), in sicer morda ne toliko na izsledke njegove razprave, kot bolj na izbor vira, tj. poročil koprskih podestatov in kapitanov, objavljenih v AMSI. V tej reviji so bila zlasti v 11. letniku (1895) objavljena poročila še nekaterih drugih istrskih mestnih načelnikov, ki so dajala še polnejšo sliko gospodarskih razmer v Istri v 18. stoletju.³

Splošne ugotovitve gospodarskih razmer, ki se še kako prepletajo tudi s splošnimi političnimi dogodki severnojadranskega prostora v 18. stoletju, so zlasti padajoča gospodarska moč nekdanje vodilne trgovske velesile - Beneške republike, ki so jo na eni strani povzročili svetovni dogodki, kot je bila stalna turška nevarnost na območju Balkana in Male Azije ter preprečena "normalna" pot na daljnookazijska tržišča, odkritje Amerike in s tem prenos svetovne trgovine na obale atlantskega oceana, na drugi strani pa vzpenjajoča moč Avstrije v boju proti Turkom ter tako ustvarjena priložnost za aktivnejšo vlogo ne le v srednjeevropskem, temveč preko tržaškega in reškega pristanišča predvsem tudi v mediteranskem prostoru.

GOSPODARSKO STANJE V ISTRI 17. IN 18. STOLETJA

Spremenjena politično-gospodarska podoba severnega Jadrana se je še najbolj odražala ravno v Istri, ki so jo od 16. stoletja dalje pestile še razne vojne in predvsem epidemije (Schiavuzzi; Bertosa, 1985). Kot v začaranem krogu je bilo povezano gospodarsko nazadovanje s splošnim pomanjkanjem, lakotami, izbruhi epidemij, ki so imele pri neodpornem prebivalstvu še hujše posledice, svoje pa so dodale še vojne. Pred grozečo opustošenostjo Istre so se tako Benečani kot Avstrijci v svojem osrednjem delu polotoka poskušali zavarovati z dotokom novega prebivalstva. Za naseljevanje Istre se je tedaj izkazalo kot najprimernejše in zaradi Turkov tudi najbolj ogroženo ravno slovansko in drugo prebivalstvo z balkanskega polotoka, ki pa je s seboj prineslo tudi spremenjen način agrarnega gospodarstva. Pri njih je bila namreč bolj prisotna živinoreja, zlasti vzreja drobnice.

Ta poglavja istrske zgodovine so sicer dokaj dobro preučena tudi v novejši hrvaški (Bertosa, Erceg, Klen), italijanski (Cervani in E. De Franceschi, 1973) in slovenski (Darovec, 1993, 1995a) historiografiji, toda podobno kot v času iredentističnega gibanja se dandanes uveljavlja prepričanje, da je ravno zaradi teh prvenstveno ekonomskih vzrokov šele tedaj priseljeno slovansko prebivalstvo vzpostavilo tisto etnično podobo istrskega polotoka, kateri smo bili priča v 19. stoletju,

3 Pim. Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (dalje: AMSI). Indici 1884-1993, Trieste 1994, 15-77, še posebno str. 62-65 in št. 813, 816, 839, 844, 845.

stoletju začetkov nacionalnih konfliktov. Seveda nas v tem kontekstu razmišljanja zanimajo predvsem ekonomske razmere, ki pa so, kot smo videli, imele nemajhen vpliv tudi na splošno demografsko in zlasti nacionalno podobo "dežele na meji". Prepletenost romanskega, germanskega in slovanskega sveta je namreč že v zgodnjem srednjem veku bila osnova za raznovrstnost ekonomskih odnosov, na katere so vplivale tudi geografske danosti, kot so bile na eni strani morje in pomorska trgovina ter mediteranski proizvodi (olje, vino, sol), na drugi pa celinske dežele s presežkom žitaric in živinoreje, kar pa so potrebovala primorska romanska mesta. Tako se je v zaledje istrskih mest postopoma naseljevalo slovansko prebivalstvo in na podeželju mest kot socialno-gospodarska komponenta v etničnem smislu tudi kmalu prevladalo (Kos, 1950), o čemer morda najbolje priča vsaj sredi 14. stoletja ustanovljena funkcija kapitana Slovanov na koprskem podeželju (Benussi, 1893; Klen, 1961). Nenazadnje tudi tržaški škof Silvio Piccolomini, kasnejši papež Pij II., sredi 15. stoletja ugotavlja, da je istrsko podeželje pretežno slovansko, torej še pred množičnimi beneškimi naseljevanji slovanskega življa od tega obdobja dalje, v 17. stoletju pa to nedvoumno zapiše tudi novigrajski škof Tommasini (1837).

Socialno-ekonomski status pa je ravno tako vplival na etnično integracijo mestnega prebivalstva, kjer med romanskim prebivalstvom po dokumentih vsaj od 12. stoletja dalje že lahko sledimo posameznikom slovanskega porekla.⁴

Predvsem ekonomski pa tudi drugi dejavniki so bili vzrok za stalno mobilnost prebivalstva v srednjem, še bolj v novem veku, socialno-ekonomska struktura pa je v Istri tudi v 18. stoletju še pogojevala etnično pripadnost; tako so se npr. številne družine, naseljene iz Furlanije na ozemlje koprškega komuna, na podeželju integrirale v prevladujočem slovanskem (priimki Furlan ipd.), v bližini mesta in v samem mestu pa v romanskem elementu, toda razen v veroizpovedi etnicnih konfliktov tedaj še ni zaslediti.

Tako je socialna in etnična dihotomija mesta in podeželja ustvarjala specifične ekonomske odnose vse do konca 18. in v 19. stoletju; mesta so predstavljala trg podeželskim produktom, podeželani pa so v mestu našli proizvode za svojo domačo uporabo, presežki obeh so se prerazporejali ali preko morja v Benetke in Furlanijo ali po poteh v zaledne avstrijske dežele. Toda morda je ravno ta stalnost in neprilagodljivost novim razmeram, ki pa so jih še najbolj trmasto vzdrževali v sami beneški

metropoli, privedla do še večjega nazadovanja tudi potem, ko se je istrsko prebivalstvo v 18. stoletju z različnimi ukrepi uspelo obvarovati morečih boleznih in ko je Benečanom uspelo vzpostaviti "trajen" mir na svojih mejah z Avstrijo.

Benečani, ki so bili po eni strani utesnjeni z zmaganimi Avstrijci nad skupnim turškim sovražnikom, po drugi zaverovani v moč svoje trgovske mornarice, se sprva niso vznemirjali nad uspehi tržaškega mesta, na katere pa je bilo resda potrebno, predvsem zaradi nespretnosti avstrijske politike, od uveljavitve statusa svobodnega pristanišča kar dolgo čakati. Na to najbolj kaže porast prebivalstva v Trstu: od okoli 5.000 leta 1719 je leta 1758 število naraslo le na okoli 6.500, toda že leta 1775 je Trst štel 10.000, leta 1785 pa 17.000 prebivalcev. Sorazmerno s porastom prebivalstva se je v Trstu večal tudi promet in seveda ekonomska uspešnost, ki so se ji kmalu pridružile razne gospodarske ustanove, kot je bila najprej neuspešna Vzhodna pomorska družba (*L'Imperiale privilegiata compagnia orientale*), nato borza, pa zavarovalstvo, banke.

Medtem je npr. Koper v vsem 18. stoletju štel okoli 5.000 prebivalcev, le na koprskem podeželju, ki je merilo okoli 300 km, kar je celo nekaj večji obseg od današnje (1997) Mestne občine Koper, se je z okoli 7.000 v začetku 18. stoletja prebivalstvo povzpelo na okoli 11.000 konec stoletja. Največje mesto v beneški Istri je bilo v 18. stoletju nedvoumno Rovinj z okoli 12.000 prebivalci, kjer so nekateri daljnovidni mestni načelniki še v prvi polovici 18. stoletja videli možnost vzpostavitve podobnega svobodnega pretoka dobrin kot v Trstu ali na Reki, toda beneška oblast je bila gluha za take in podobne pobude (Benussi, 1924, 386-387).

kraj / leto	1554	1741	1770	1803
Milje	1411	1149	1190	1094
ozemlje	137	475		969
Koper	5706	4808	5010	4957
ozemlje	5588	7118	9771	11802
Izola	1600	1895	2020	2452
ozemlje	100	244	266	238
Piran	3100	3747	4100	5854
ozemlje		417	595	494
Rovinj	1789	7966	12232	10195
ozemlje	130	347	7226 ⁵	314
Ben. Istra	52765	70315	85768	91505

Tab. 1: Število prebivalcev po letih ter krajih in njihovih zalednih ozemljih (po Erceg, 1980, 1982).

4 Leta 1145 v Puli Petrus Sclavus, A. de Stoica, Radius, J. Sclavo idr. leta 1202 v Miljah, Menesclavus v Piranu leta 1222, leta 1234 so vinogradi v novigrajskem zaledju na "Monte Sclavo" (Prim. Codice Diplomatico Istriano ad anno), sredi 13. stoletja pa so že notarji v Kopru in Piranu slovanskega porekla (Vitalis filius Menesclavi, Sclavionus de Pirano); prim. Darovec, 1994, 226-231.

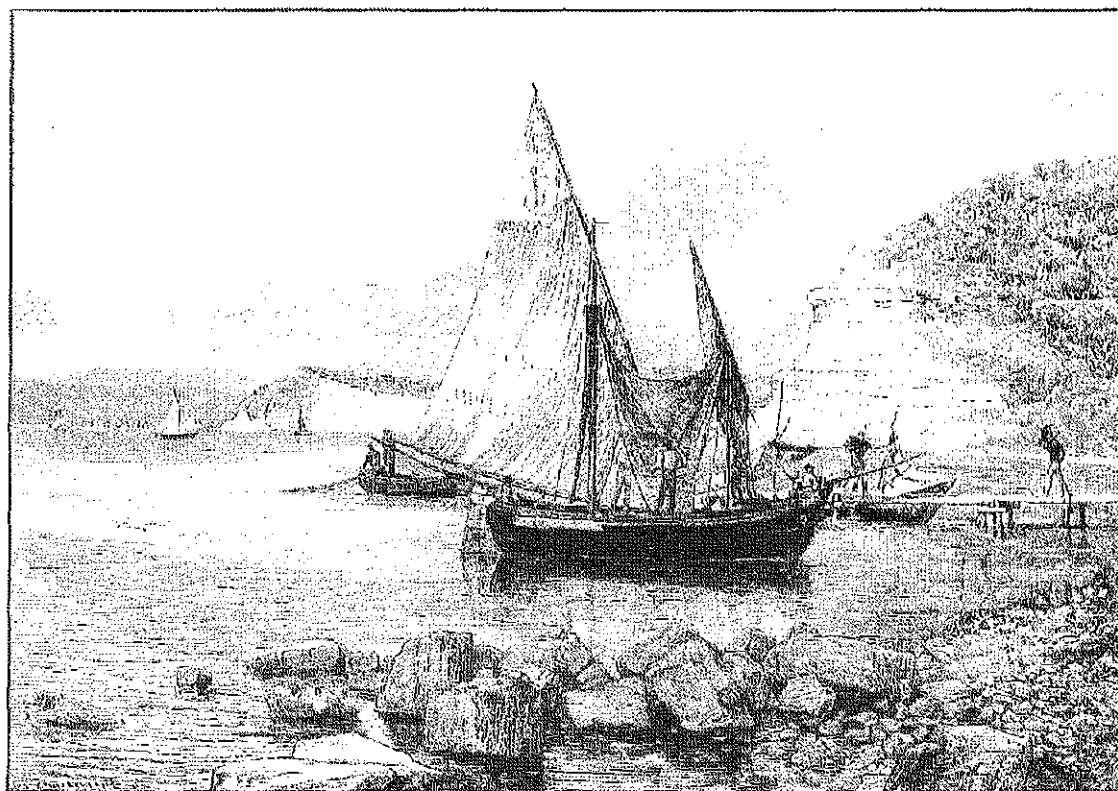
5 Pedestariji Rovinj so bili v tem času priključeni še nekateri komuni (vasi), ki prej niso bili v tej teritorialno-administrativni enoti, pa niti kasneje (npr. skoraj celotno ozemlje markizata Petrapilose idr. vasi; prim. Erceg, 1980, 237). Pri štetju leta 1770 je med mestno prebivalstvo vključeno tudi ozemlje Rovinjskega seia, v drugih štetjih pa spada to naselje v ozemlje Rovinja.

Toliko o tem dosedanja historiografija, ki pa je, kot smo že omenili, svoje zaključke povzemala v glavnem iz poročil beneških načelnikov v Istri ali iz raznih spominov in opisov dežele na prelomu 19. stoletja, ti pa so nujno subjektivne narave, kor na primer poročilo Giulia Cesara Barganija (Apih, 1982; Pederin, 1984). Obdobje po padcu Beneške republike do konca Ilirskih provinc je zlasti v pogledu gospodarske zgodovine s temeljitimi mikro študijami slabo prezentirano. Temeljno delo za francosko obdobje je poleg Šetičevega (1989) nedvomno še delo Quarantotija (1954). Temeljiteje je o tem obdobju v Rovinju spregovoril Benussi (1888, 210-222), za poresko območje pa Šetič (1987, 157-169). Pregled dogajanj v Istri je podal tudi Milanović (1967, 26-52), za celotne Ilirske province je gospodarsko sliko podala M. Pivec-Stelč, kaže pa omeniti še zbornik več avtorjev Napoleonove Ilirske province.

Ali lahko pritegnemo razmišljanju Lucciana Pezzola (1994), da vzrokov za gospodarsko recesijo v zadnjih stoletjih Beneške republike le ne gre iskati izključno v nepravilni in nestimulativni fiskalni politiki? Vsiljuje se nam še vprašanje, ali je v beneški Istri dejansko sploh šlo za tolikšen gospodarski zastoj in ali ni bila o njem podana le sprevržena slika razmer, na katero je vplival predvsem nagel razvoj vselej konkurenčnega Trsta, od 18. stoletja dalje pa v nedosegljivem razvojnem vzpo-

nu? In ali so bili v ozadju istrskega (ne)dogajanja še drugi gospodarski vzgibi, ki jih iz uradnih fiskalnih knjig ni zaznati, so pa še kako krojili preživetvene pogoje prebivalstva?

K takemu razmišljanju nas vodijo tudi rezultati raziskave popisa prebivalstva iz leta 1803, ki jih je na podlagi arhivskega gradiva prezentiral Ivan Ercog (1982, 1983). Popis je v pogledu strukturnega razvrščanja prebivalstva za tedanjo dobo nedvomno izredna redkost, saj deli prebivalstvo na plemiče, duhovnike in uradnike, obrtnike ter kmete. Iz njega sledi, da prebivalstvo tako po socialni in iz nje izvirajoči ekonomski kot demografski strukturiranosti ni prav nič zaostajalo za večino tedanjih sosednjih dežel, če seveda odmislimo Trst z neposredno okolico. Še več, v nekaterih mestih, kot v Kopru, Poreču in Piranu, je bil delež obrtnikov izredno visok (Koper in Porec 60%, Piran 25%), se večji pa je bil delež oseb v neagrarnih panogah v teh mestih. Seveda gre pri tem v veliki večini za prebivalstvo v mestih, medtem ko je bil delež agrarnega prebivalstva npr. na celotnem koprskem ozemlju 77% (Porec 57%, Piran 70%), vendar ni verjetno, da bi tolikšno število obrtnikov (npr. v Kopru 2.989) izdelovalo svoje izdelke le za potrebe neposredne okolice, še manj pa, da ta struktura ne bi bila podedovana še iz časa Beneške republike.

*Lov na sardele v zalivu Sv. Križa pri Izoli (Die Monarchie, 1891).
Catching anchovies in the Bay of Sv. Križ by Izola.*

Pri teh statističnih podatkih preseneča zlasti tedanje največje istrsko mesto, Rovinj, kjer naj bi v mestu živelo 10.195 oseb, na podeželju 314, od skupnega deleža prebivalstva pa je bilo kar 9.307 oseb kmečkega stanu. Ravno ta primer pa nas pri preučevanju gospodarske strukture usmerja tudi v preučevanje lokalne upravne ureditve, ki se je z leti pa tudi glede na vrsto posameznih obveznosti spreminjala.

Poljedelstvo in živinoreja vsekakor ostajata poglavitni gospodarski panogi podeželskega prebivalstva, toda tudi na tem področju je opaziti le malo sprememb. Sredi 18. stoletja so začeli sejati koruzo, vendar se zaradi večkratnih suš vzgoja te rastline ni ravno obnesla, zato so mnogi prenehali s pridelovanjem te kulture in so se raje povrnili na tradicionalni sirek. Predsodki kmečkega in očitno tudi mestnega prebivalstva so bili zelo prisotni tudi ob uvajanju pridelovanja krompirja, saj so se leta 1794 v koprski akademiji razpravljali o koristnosti in nujnosti prepričevanja kmetov, da bi sadili te hranilne rastline (Apih, 1973, 126).

Kar nekaj privatnih pobud je bilo na področju merkantilizma in ob začetkih industrializacije. Taka je bila tudi predilnica Gian Rinalda Carlija, postavljena leta 1761 v Cereju ali Carlisburgu pri Kopru. V njej je zaposlil 50 delavcev, jo posodobil z barvarno, toda ko je prosil beneško oblast za davčne subvencije, mu ta ni pristihnila (Apih, 1973a, 172-206).

Poleg nerazumevanja beneške oblasti je naletel še na občutno zavračanje domačega okolja, ki je poleg nekaterih nesreč, ki so spremljale njegov projekt, zlasti pa splošne gospodarske nedozorelosti pokrajine, postavilo piko na i Carlijevim razsvetljenim poskusom v Istri (Darovec, 1997). Hvalevreden poskus je tako klavmo končal.

Sicer pa so v Kopru zagnali obrat za izdelavo voska, v Rovinju so odprli strojno usnja, fabriko likerjev in testenin, v Poreču sukarno,⁶ v Piranu obrat za izdelavo "morlaških" klobukov,⁷ v Labinu so začeli z izkoriščanjem premoga, v Sovinjaku pri Buzetu pa s pridobivanjem galuna (Benussi, 1924, 366-367). Na Koprskem so poskušali z nasadi murv že ob koncu 17. stoletja, sredi 18. stoletja pa je ta dejavnost prinesla tudi nekaj dobička. Leta 1741 so Koprčanom dovolili vzgajati ostrige (Benussi, 1924, 365).

Vsi napor na področju industrializacije beneške Istre so bili zaman v primerjavi z močno proizvodnjo avstrijskih dežel, še zlasti pa Trsta. Konkurenčnost avstrijskih izdelkov in popoln neposlus beneških oblasti za vesplošni gospodarski pa tudi kulturni razvoj dežele, s stalnimi izgovori o trmastem in lenem istrskem kmetu, istrskega gospodarstva niso moge pripeljati dlje kot do kronične recesije, povečanega tihotapstva in razboj-

ništva (Bianco, 1994). O tem pričajo mnoga ohranjena poročila istrskih mestnih načelnikov, uradnikov žitnega urada (Magistrato alle biave) in zdravstvenih nadzornikov (Provveditori alla sanità).

Toda morda je ravno tihotapstvo, ki je bilo bolj značilno za severozahodna kot za jugozahodna istrska mesta, kazalo na tisto potrebno samoohranitveno težnjo Istranov ob izteku "ancien regimea", na njihovo sposobnost prilagajanja novonastalim razmeram z graditvijo Trsta kot enega najpomembnejših mediteranskih pristanišč za srednjeevropske potrebe.

Nepopustljivost beneške oblasti se je kazala zlasti v vedno višjih davkih na izdelke, ki so bili vitalnega pomena za Istrane. To so bili v prvi vrsti sol, olje, ribe, tako sveže kot soljene, les, istrski kamen in marmor ter vino. Za prve je značilno, da so morali za prodajo najprej romati v Benetke, kjer se je tudi plačeval davek, medtem ko vina niso smeli izvažati na to tedaj eno med najbogatejšimi svetovnimi tržišči. Zato se je še srednjeveška tradicija tihotapstva tudi najbolj razbohotila ravno v 18. stoletju. O njegovem obsegu morda še najbolje pričča pritoževanje koprskega podestata in kapitana leta 1750, ko je pričakoval 30.000 dukatov letnega davka od prodaje olja, v blagajno pa se je steklo le 5.000-6.000 dukatov (Benussi, 1924, 386).

Temu je nedvomno še najbolj botroval Trst, nekoliko manj Reka. Od leta 1719 sta pristanišči namreč pridobili status "svobodnih pristanišč" (*porto franco*), kjer na prodano blago ni bilo potrebno plačevati nobenega davka.

Očitno so jim ravno te okoliščine in pridobljene izkušnje najbolj godile ob po petstoletni beneški vladavini vsekakor nenadnih političnih spremembah v letu 1797. Čeprav Avstrijci v svojem t.i. prvem obdobju vladanja v bivši beneški Istri (1797-1806) v globalu niso spreminjali družbene ureditve, ki je seveda v glavnem tudi ustrezala njihovi, so si z ukinitvijo davkov na obratne proizvode ali zmanjšanjem obdavčitve za poglavitne tradicionalne istrske proizvode pridobili naklonjenost tedanjega prebivalstva.

Gospodarski položaj istrskega prebivalstva pa se je pod oblastjo Italijanskega kraljestva (1806-1809), še posebej pa pod neposredno francosko oblastjo v okviru Ilirskih provinc (1809-1813) precej poslabšal. Stalne vojne in visoki neposredni in posredni davki na posest, izdelke in raznovrstne storitve, ki so segali od 10-37% vrednosti, celinska blokada in odhod mnogih moških na bojišča so nedvomno izredno poslabšali življenjski standard (Šetič, 1989, 99-106). Tihotapske izkušnje iz časa Beneške republike in razbojništvo, ki so ga francoske oblasti sicer od časa do časa tudi uspešno zatrle, pa so se razmahnili do neslučenih razsežnosti. Opisano stanje je privedlo do velikega pomanjkanja, podhranjenosti in nevzdržnih

6 Prim. 1748. 1. avg. - Relazione Zuan Gabriele Badoer, AMSI, 10, 71.

7 Prim. 1764. 10. febr. - Relazione Vincenzo Balbi, AMSI, 13, 120.

zdravstvenih razmer, ki so se jim pridružile še neugodne vremenske razmere s posledicami v letih po Napoleonovi vladavini v Istri, menda še najbolj v letu 1817 ob izbruhu nove epidemije, kot je to nazorno opisal Bertoša (1989a).

ZAKLJUČNE MISLI

Za popolnejšo sliko gospodarskega stanja v deželi in na posameznem mestnem teritoriju je potrebno preučiti še razne komunske ustanove, v prvi vrsti fontike in t.i. Monte di Pietà, kjer so te ustanove obstajale (Ive, 1885), kar je deloma nakazal že Zalin v omenjenem delu. Iz tega gradiva so razvidni plačilna sposobnost, hranilništvo in zavarovalstvo (Darovec, 1991, 1992), možnosti vlaganja v nove naložbe in pretoka dobrin, razne pravno-institucionalne oblike, tako na področju primarnih kot terciarnih dejavnosti, npr. v okviru raznih fondacij in mansonerij (Darovec, 1991), praviloma pri laičnih ali cerkvenih bratovščinah (Erceg, 1983a), skratka: v delovanju te ustanove se zrcalijo skorajda vsi gospodarski odnosi na nekem mikronivoju.

Ob tej priložnosti bi ponovno opozoril na javnosti še vedno odtujeno arhivsko gradivo kopirskega komuna iz časa Beneške republike, ki bi že po osimskem sporazumu moralo najti svoje mesto v matičnem kraju, je pa še vedno zaprto nekje v Benetkah. Kolikšnega pomena je to gradivo za celotno istrsko zgodovino, nedvomno izhaja že iz ugotovitve, da je bila "Capo d'Istria" nekdanj istrsko prestolno mesto, kjer ni bil le sedež prizivnega sodišča, temveč že od začetka 14. stoletja tudi osrednje istrske komore. Popolnejšo podobo bo nedvomno nudilo še ne dovolj preučeno (in urejeno) gradivo gospodarskih in davčnih ustanov Beneške republike v beneškem državnem arhivu, za obdobje po propadu Republike pa arhivi v Trstu, Ljubljani, na Dunaju, v Milanu in končno tudi v Parizu.

In nenazadnje ne gre pozabiti na preučevanje migracijske in splošne demografske dinamike, slojevitosti in družbene stratifikacije, tudi in zlasti v povezavi s preučevanjem raznih dejavnikov, ki so vplivali nanje, od vojn do epidemij, vremenskih razmer in globalnih političnih dejavnikov.

ISTRIA FROM THE MID 13TH TO THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY FROM THE POINT OF VIEW OF ECONOMIC-HISTORICAL LITERATURE: RESULTS AND PERSPECTIVES

Darko DAROVEC

ZRS Koper, SI-6000 Koper, Garbafelijeva 18, e-mail: darovec@zrs-kp.si

SUMMARY

The treatise deals with the principal literature on the economic-historical studies of Istria. The dealt with period is divided into two parts, i.e. the period from the mid 13th to the mid 16th cent. and from the mid 16th to the beginning of the 19th cent. Most characteristic of the first period are relatively favourable economic trends in comparison with those in the neighbouring countries, namely Italy as well as hinterlands which are today a part of Slovene and Croatian territories. The second period, on the other hand, was marked particularly with stagnation and even a decline in the economic development. Some more attention is focused on the 18th cent. which has been, in spite of its substantial historical material, least investigated in the dealt with context.

Apart from the principal literature, some methodological problems are dealt with, from stating the main branches of economy to the assessment of the significance of demographic, ethnic and general political developments which played an important part in the economic structure of the Istrian society.

Key words: history of regional economy, historiography, Istria, Trieste

LITERATURA

Apih, E. (1973): Contributo alla storia dell'agricoltura istriana (1750-1830). Atti CRS, 4, 119-129.

Apih, E. (1973a): Rinnovamento e illuminismo nel '700 italiano. La formazione culturale di Gian Rinaldo Carli. Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, Trst.

Apih, E. (1982): Il rapporto sull'Istria del consigliere di Stato Giulio Cesare Bargani (1806). Atti CRS, 12, 203-335.

Basioli, J. (1963): Razvitak ribarstva na zapadnoj obali Istre. Problemi sjevernog Jadrana, Rijeka, 1, 75-151.

Basioli, J. (1966): Trgovina i raspodjela morske ribe na obalama Istre u prošlosti. Jadranski zbornik, Pula, Rijeka, 6, 165-196.

- Basioli, J. (1973):** Lov male plave ribe obalama Istre u prošlosti. *Jadranski zbornik*, Pula, Rijeka, 8, 257-279.
- Basioli, J. (1978):** Ribarski propisi u statutima istarskih primorskih komuna. *Jadranski zbornik*, Pula, Rijeka, 10, 119-158.
- Benussi, B. (1888):** Storia documentata di Rovigno. II. izdaja. Trst, 1977.
- Benussi, B. (1893):** La liturgia slava nell'Istria. *AMSI*, 9, 151-283.
- Benussi, B. (1910):** Frammento demografico (Capodistria). V: *Miscellanea di studi in onore di Attilio Hortis* 2. Trst, 985-1021.
- Benussi, B. (1924):** L'Istria nei suoi due millenni di storia. Trst.
- Benussi, B. (1928):** Ragguaglio delle monete, dei pesi e delle misure per servire alla storia delle nostre province. *AMSI*, 40, 227-236.
- Bertoša, M. (1974):** La guerra degli Uscocchi e la rovina dell'economia istriana. *Atti CRS*, 5, 35-127.
- Bertoša, M. (1985):** Etos i etnos zavičaja. Pula.
- Bertoša, M. (1986):** Mletačka Istra u 16. i 17. stoljeću, I-II. Pula, Istarska naklada.
- Bertoša, M. (1988):** Neki podaci o krijumčarenju (i uzgoju) duhana u Istri u XVIII. stoljeću. *Problemi sjevernog Jadrana*, Rijeka, 6, 83-108.
- Bertoša, M. (1989):** Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću. Pula, Istarska književna kolonija "Grozđ".
- Bertoša, M. (1989a):** Glad i "kriza mortaliteta" godine 1817: istarski mikrokozmos i evropski kontekst (Obavijest o arhivskim sondiranjima i metodama elaboracije). *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 445, Knjiga XXVIII. Društvene znanosti. Zagreb, 3-53.
- Bianco, F. (1994):** Ribellismi, rivolte antifiscali e repressione della criminalità nell'Istria del '700. V: *Acta Histriae III*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 149-164.
- Bibliografija o ekonomskoj historiji Jugoslavije (1978).** *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Zagreb.
- Bonin, F. (1989):** Izvoz vina iz Pirana v letih 1750-1780. *Kronika*, Ljubljana, 37, 49-52.
- Budicin, M. (1988):** Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI-XVIII. *Atti CRS*, 18, 93-120.
- Budicin, M. (1989):** L'andamento della popolazione a Cittanova nei secoli XVI-XVIII. *Atti CRS*, 19, 75-106.
- Cervani, G., De Franceschi, E. (1973):** Fattori di spopolamento nell'Istria veneta nei secoli XVI e XVII. *Atti CRS*, 4, 7-118.
- Cherini, A. (1961):** Aspetti dell'ordinamento tributario nell'Istria del Settecento. *Pagine Istriane*, Trst, IV S., XI, 4, 309-321.
- Cherini, A. (pseudo. Giustino Poli) (1970):** La pesca in Istria negli anni tra il 1700 e il 1800. *Pagine Istriane*, Trst, IV. S., XXX, 27, 48-60.
- Combi, C. (1864):** Saggio di bibliografia istriana. Trst.
- Čolak, N. (1962):** Naše ribarstvo do pada Mletačke republike. V: *Pomorski zbornik (Povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije, 1942-1962)*. Zagreb, 1, 393-438.
- Darovec, D. (1991):** Poročilo o delu na fondu Kapi-teljskega arhiva Koper v Pokrajinskem arhivu v Kopru, namenjenem restituciji (1991). *Annales*, Koper, 1, 1, 273-275.
- Darovec, D. (1991, 1992):** Oblike zavarovalstva v severni Istri v obdobju Beneške republike. *Annales*, Koper, 1, 1, 69-80, in 2, 2, 109-118.
- Darovec, D. (1993):** Migracije in (etnična) dihotomija mesto - podeželje v Istri do konca 18. stoletja. *Mediterran v Sloveniji - Časopis za kritiko znanosti*, Ljubljana, 158-159, 179-193.
- Darovec, D. (1994):** Notarjeva javna vera. Notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike. *Knjižnica Annales 7*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Darovec, D. (1995):** Vinogradništvo in vinarstvo kot poglavitna gospodarska panoga v severni Istri v obdobju Beneške republike. V: *Dežela refoška. Vinogradništvo in vinarstvo slovenske Istre*. *Knjižnica Annales 10*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 121-140.
- Darovec, D. (1995a):** Poskus opredelitve problematike naseljevanja Slovencev med Dragonjo in Mirno do 17. stoletja in njen vpliv na oblikovanje slovenske etnične meje v Istri. V: *Slovenci v Hrvaški*. Ljubljana, Institut za narodnostna vprašanja, 37-61.
- Darovec, D. (1996):** Studi storico-economici sull'Istria alla fine del "Ancien Régime": risultati e prospettive. *Ricerche di Storia Sociale e Religiosa. Istituto per le Ricerche di Storia Sociale e Religiosa*, Vicenza, 49, 113-134.
- Darovec, D. (1997):** Merkantilistični poskus Gian Rinalda Carlija: predilnica v Cereju pri Kopru. V: *Acta Histriae V*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 91-102.
- De Franceschi, C. (1964):** Storia documentata della Contea di Pisino. *AMSI*, 62-63-64.
- Gerosa, E. (1921):** Progetto di Bonificazione delle ex-Saline di Capodistria, delle Valli di Stagnone e di Campi e delle ex-Saline di Muggia e Zaule. Milano.
- Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild.** Wien 1887-1891.
- Erceg, I. (1970):** Trst i bivše habsburške zemlje u međunarodnom prometu. V: *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske*, knj. 15. Zagreb, 183-189.
- Erceg, I. (1976):** Nosioći obrta, pomorstva i trgovine u gradovima Karlobag, Senj, Bakar, Rijeka i Trst (1775). *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Zagreb, 3, 7-41.
- Erceg, I. (1977):** Sjeverojadranske luke u ekonomskoj politici bečkog dvora (18. stoljeće). *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, Zagreb, 4, 7-21.

- Erceg, I. (1980):** Dva i pol stoljeća kretanja stanovništva Istre (1554-1807). V: Gunjačin zbornik, Zagreb, 229-250.
- Erceg, I. (1981):** Broj i veličina porodica u Istri (2. polovica 18. stoljeća). Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, Zagreb, 9, 1-16.
- Erceg, I. (1982):** Struktura stanovništva i njegova socijalno-ekonomska osnova u bivšoj Mletačkoj Istri (1803). Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, Zagreb, 9, 29-52.
- Erceg, I. (1983):** Kretanje stanovništva u bivšoj Mletačkoj Istri za vrijeme austrijskog i francuskog vladanja (1803-1811). Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU, Zagreb, 13, 1-50.
- Erceg, I. (1983a):** Broj i financijsko stanje bratovština u Istri (1741.). VHARP, Rijeka, 26, 103-123.
- Erceg, I. (1986):** Struktura stanovništva i njegova zdravstvena zaštita potkraj XVIII. i početkom XIX stoljeća u bivšoj mletačkoj Istri. VHARP, Rijeka, 27, 35-49.
- Erceg, I. (1995):** Počeci proizvodnje soli i opseg solana na istočnojadranskoj obali. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 49, 4, 595-606.
- Gestrin, F. (1965):** Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. Ljubljana, SAZU.
- Gestrin, F. (1972):** Nekaj virov za pomorske zveze Reke in drugih naših pristanišč s Senigalijo (1802-1811). VHARP, Rijeka, 17, 79-93.
- Gestrin, F. (1975):** Gospodarstvo in družba zahodno-jugoslovanskih dežel od srede 15. do srede 17. stoletja. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45-76.
- Gestrin, F. (1975):** Piranska potovanja v 15. stoletju. Kronika, Ljubljana, 22, 74-80.
- Gestrin, F. (1977):** Prispevek k poznavanju povezav Pirana s slovenskim zaledjem. Oskrba Pirana z mesom v desetletjih okoli srede 15. stoletja. Slovensko morje in zaledje, Koper, 1, 11-19.
- Gestrin, F. (1978):** Migracije Slovanov v Italijo. Rezultati jugoslovanske historiografije. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 30, 7-21.
- Gestrin, F. (1978):** Pomorstvo srednjeveškega Pirana. Ljubljana, SAZU.
- Gestrin, F., Mihelič, D. (1990):** Tržaški pomorski promet 1759/1760. Ljubljana, SAZU.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev (1970).** Zgodovina agrarnih panog 1. Ljubljana.
- Herkov, Z. (1971):** Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu. Posebno izdanje historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, Rijeka, 4.
- Herkov, Z. (1974, 1977):** Prinosi za upoznavanje naših starih mjera za dužinu i površinu. Zbornik Historijskog instituta JAZU, Zagreb, 7, 61-151, 8, 143-215.
- Herkov, Z. (1978):** O istarskim suplijim mjerama od kraja XVIII do polovice XIX stoljeća. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 10, 353-392.
- Herkov, Z. (1981):** Još nešto o starim mjerama Hrvatskog primorja i Istre. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 11, 219-254.
- Herkov, Z. (1985):** Dodatak uz stare mjere Hrvatskog primorja i Istre. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 12, 459-521.
- Hocquet, J.-C. (1979):** Le sel et la fortune de Venise. Voiliers et commerce en Méditerranée 1200-1650. P.U.L.
- Ive, A. (1885):** Dei Banchi feneratizi e capitoli degli Ebrei di Pirano, e dei Monti di Pietà in Istria. Rovinj.
- Ivetić, E. (1991):** La popolazione di Parenzo nel settecento: aspetti, problemi ed episodi del movimento demografico. Atti CRS, 21, 117-185.
- Ivetić, E. (1997):** La popolazione dell'Istria nell'età moderna. Lineamenti evolutivi. Rovinj, CRS.
- Klen, D. (1954):** Ekonomika Istre i Slovenskog primorja. V: Istra i Slovensko primorje. Sarajevo, 78-88.
- Klen, D. (1961):** Valput u Istri. Zbornik Historijskog instituta JAZU, Zagreb, 3, 297-328.
- Klen, D. (1963):** Mletačka eksploatacija istarskih šuma i obvezan prevoz tereta do luke kao specifičan državni porez u Istri od 15. do kraja 18. stoljeća. Problemi sjevernog Jadrana, Rijeka, 1, 199-280.
- Klen, D. (1966):** Solane i nizišta na istočnoj obali Istre (XVII-XVIII st.). Jadranski zbornik, Pula, Rijeka, 6, 237-252.
- Klen, D. (1969):** Fratrija, fevd opatije sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela (XI-XVIII st.). Historijski arhivi u Rijeci i Pazinu.
- Klen, D. (1973):** Urbari i popisi Lupoglava (1560-1571). VHARP, Rijeka, 18, 5-69.
- Klen, D. (1976):** Ekonomsko značenje razvođenja u Istri i Istarskog razvođa napose. Istra, Pula, 14, 3-4, 41-47.
- Klen, D. (1977):** Uvjeti i razvitak odnosa između pučana i gradana u mletačkoj Istri. Radovi Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb, 10, 305-334.
- Klen, D. (1986):** Ščavunska vesla. Galije i galijoti na istočnoj obali Jadrana. Istra kroz stoljeća, knj. 39. Pula, Čakavski sabor.
- Kos, M. (1950):** O stariji slovenski kolonizaciji v Istri. Razprave SAZU. Razred za zgodovino in družbene vede, Ljubljana, 1, 1-27.
- Kos, M. (1954):** Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji Slovenskega primorja. Ljubljana, SAZU, zv. III.
- Lane, F. C. (1969):** Andrea Barbarigo, Merchant of Venice. Venice and History. Johns Hopkins Press.
- Manin, M. (1994):** Prilog o gospodarsko-socijalnim odnosima i o demografskim kretanjima u Istri tijekom 18. stoljeća. Acta historico-oeconomica, Zagreb, 21, 117-145.
- Mihelič, D. (1984):** Agrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 38, 193-224.
- Mihelič, D. (1985):** Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Ljubljana, SAZU.

- Mihelič, D. (1989):** K osvetlitvi nekaterih votlih mer srednjeveškega Pirana. *Kronika*, Ljubljana, 27, 1-2, 22-26.
- Mihelič, D. (1993):** Prispevek k poznavanju obrti v srednjeveških mestih Piran, Ljubljana in Maribor. *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 47, 4, 497-503.
- Mihelič, D. (1995):** Vinogradništvo in vinska trgovina na srednjeveškem piranskem območju. V: *Dežela refoska. Vinogradništvo in vinarstvo slovenske Istre*. Knjižnica Annales 10. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 99-120.
- Mihelič, D. (1996):** O začetkih piranskega solarstva. *Annales*, Koper, 6, 8, 339-348.
- Milanović, B. (1967):** Hrvatski narodni preporod u Istri. *Pazin*.
- Morteani, L. (1881):** Condizioni economiche di Trieste e l'Istria nel secolo XVIII, studiate dalle relazioni de' Podestà-Capitani di Capodistria. Trst.
- Müllner, A. (1909):** Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeiten bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts. Wien-Leipzig.
- Napoleonove Ilirske province (1809-1814) (1964):** (Zbornik). Ljubljana.
- Netto, G. (1975):** L'Istria veneta nell'anagrafe del 1766. *AMSI*, 75, 113-254.
- Nicolich, E. (1882):** Cenni storico-statistici sulle soline di Pirano. Trst.
- Pavani, E. (1890):** Cenni storici intorno alla seta in Gorizia, nell'Istria e in Trieste. A.T., 16, 86-130.
- Pederin, I. (1973):** Istra u austrijskim i njemačkim putopisima 18. do 20. stoljeća. *Istarski mozaik*, Pula, 6, 54-68.
- Persič, J. (1975):** Florentinec Franciscus Benzini, bankir v Piranu (1338-1348). *Kronika*, Ljubljana, 23, 138-148.
- Persič, J. (1977):** Družina florentinskih bankirjev Soldanieri v Piranu. *Kronika*, Ljubljana, 25, 12-18.
- Persič, J. (1984):** Židje v poznosrednjeveški beneški Istri. *Slovensko morje in zaledje*, Koper, 6-7, 39-79.
- Pezzolo, L. (1994):** Problemi fiscali in Istria (secoli XVI-XVIII). V: *Acta Histriae III*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 165-172.
- Pivec-Stelč, M. (1930):** Le vie économique des Provinces illyriennes. Pariz.
- Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre (1977-1981):** I-IV. Zagreb, Jugoslovska akademija znanosti i umjetnosti.
- Pullan, B. (1971):** Rich and poor in Renaissance Venice. *The Social Institutions of a Catholic State, to 1620*. Oxford.
- Quarantotti, G. (1954):** Trieste e l'Istria nell'età Napoleonica. Firenze.
- Ribaric, J. (1953):** Stupe i stupanje sukna u Istri. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. Zagreb, 37, 69-79.
- Rossetti, D. (1891):** Delle saline di Trieste. A.T., 17, 439-467.
- Schiavuzzi, B. (1888):** Le epidemie di peste bubbonica in Istria. *Notizie storiche*. AMSI, 4, 423-447.
- Schiavuzzi, B. (1889):** La malaria in Istria. *Ricerche sulle cause che l'hanno prodotta e che la mantengono*. AMSI, 5, 319-472.
- Schiavuzzi, B. (1901-1904):** Cenni storici sull'etnografia dell'Istria. AMSI, 17-20.
- Slovensko primorje in Istra (1953):** Beograd.
- Šetić, N. (1989):** Napoleon u Istri. Pula, Istarska književna kolonija "Grozđ".
- Šetić, N. (1987):** Poreč i Poreština u doba Napoleona (1805-1813). *Zbornik Poreštine*, Poreč, 2, 157-169.
- Tamaro, A. (1924):** Storia di Trieste I-II. Trst.
- Tommasini, G.F. (1837):** De' Commentarj storici-geografici della provincia dell'Istria. A.T., 4.
- Vilfan, S. (1957):** Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom. *Kronika*, Ljubljana, 5, 69-87.
- Vilfan, S. (1957):** K obdelavi polja v Slovenski Istri. *Slovenski etnograf*, Ljubljana, 10, 61-70.
- Vilfan, S. (1962, 1963):** K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo. *Gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu*. *Kronika*, Ljubljana, 10 in 11.
- Vilfan, S. (1983):** Prometni položaj slovenskih dežel in preskiba zahodnih mest (od 14. do 17. stoletja). *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 37, 1-2, 5-20.
- Vilfan, S. (1987):** Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja. *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 40, 397-412.
- Umek, E. (1957):** Prispevki za zgodovino ovčjereje na Krasu in v Slovenski Istri. *Slovenski etnograf*, Ljubljana, 10, 71-76.
- Zalin, G. (1976):** Economia e produzione olearia nell'Istria nel secondo Settecento. *Economia e Storia*, Roma, 2, 177-220.
- Zgodovina narodov Jugoslavije 1 (1953):** Do začetka 16. stoletja (več avtorjev). Ljubljana.
- Ziliotto, B. (1965):** Aspetti di vita politica ed economica nell'Istria del settecento. *Pagine Istriane*, Trst, 14, 7-59.
- Zovatto, P., Passolunghi, P.A. (1978):** Bibliografia storico-religiosa su Trieste e l'Istria 1864-1974. Roma, Multigrafica.
- Žitko, S. (1979):** Solno tihotapstvo na območju piranskih, koprskih in miljskih solin v času Beneške republike. *Slovensko morje in zaledje*, Koper, 2/3, 79-95.